

tettel kell lennünk a többi település régies elemeire is, ha teljesebb képet akarunk kapni Kőszeghegyalja megőrzött régies vonásairól.

A régiónkutatás nem azt jelenti, hogy földrajzi szemlélet, hiszen a dialektológia a jelenségeket területben észleli, hanem azt, hogy a különböző táji nyelvi-nyelvhasználati egységeket a maga sokrétűségében szemléli, és belső összefüggéseikre figyelmet fordít; tehát számol az egyetlen településnél nagyobb, történeti jellegű nyelvföldrajzi képződménnyel. Annak belső életét az ember-nyelv-táj sokrétű összefüggésében kutatja. A történelmi tájegységekre különösen nagy figyelmet fordít, de arról sem feledkezik meg, hogy ezek az egységek történeti jelenségek, s ennél fogva változnak, helyettük újak is keletkezhetnek megfelelő feltételek között.

A feltárásmunka tervezésében, a korábban gyűjtött anyag feldolgozásában Csúry óta lényegében nem folyik nálunk régiónkutatásnak nevezhető nyelvi kutatás. A földrajzi neves kötetek anyaga lendületet adhat élőnyelvi kutatásaink ezirányú módszeres feltárásainak is. A névtan kutatóinak nem kell hangsúlyoznom, hogy különösen a letelepült népeknél az ember-nyelv-táj milyen bensőséges és mennyire gazdag kapcsolatot jelent. Ezért nem csupán egy nagyobb, „természetes nyelvi egység” feltárásában, hanem a történeti folyamatok megismerésében, egy régebbi helyzet rekonstrukciójában a régió „kontextusának” hitelt érdemlő szava van. Ennek taglalása már szétfeszítené előadásom kereteit.

SZABÓ GÉZA

Legelőnevek és legeltetési rend a Szolnok megyei Tiszazugban

1. A Tiszazug a Tisza–Körös által közrefogott kis táji, történeti- és kulturális egység a mai Szolnok s az egykori Külső-Szolnok vármegye területén. Tizenegy önálló települése van (Szelevény, Csépa, Tiszasas, Tiszaug, Tiszakürt, Tiszainoka, Nagyrév, Cibakháza, Tiszaföldvár, illetve ez utóbbi önállósult pusztája Martfű, s az 1950-ben több község külterületéből szervezett Cserkeszlő). Keletről a Szolnok–Szentest–Makó vasút vonal jelenti körülbelüli határvonalát.

Földrajzilag a két folyó jelenléte, erős felszínformáló munkája jellemzi legszembeötlőbben. Történetileg kötöttebb jogállásával (korábban taxás jobbagyok), gyenge anyagi erejű középnemes birtokos társadalmával vált el a szabadparaszti fejlődésű Nagy- és Kiskunságtól, illetve délen a csongrádi mezővárosok pusztáitól, tanyavilágától (Szentest, Csongrád), északon pedig a Szolnok bértele, később benépesült pusztáktól (Felső- és Alsóvarsány, ma Rákóczi-falu, Rákócziújfaló). Néprajzilag önálló egységnek, néprajzi csoportnak tekintjük a Tiszazugot. Kultúráját szigetszerűen elkülönülő, sajátos alföldi, a környezethez képest archaikusabb jellegűnek tartjuk, amelyet a környezettől eltérő jogállás, a vízviszonyokhoz való igazodás, a Debrecenhez kötődő, református vallás hatása, s a Szeged–Debrecen–Háromváros–Jászkunág hatósugarának metszéspontjában való fekvés határoz meg. Ez a szigetszerűen elváló kistáj önálló szerkezetű, integrált kultúrát hozott létre (SZMNA. I.1–2. = Szolnok Megye Néprajzi Atlasza. Szolnok, 1973/74. Szerk. CSALOG ZS.—SZABÓ L.; ASZMT. I–II. = Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok. Szerk.

TÓTH T.—BOTKA J.; Tízéves = 10 éves a Tiszazug kutatása. Szolnok, 1981. Szerk. SZABÓ L.).

2. A táj gazdálkodásának jellegét a vízviszonyok meghatározó szerepével jellemezhetjük. Az 1881–1911 között készült kataszteri térképekről 304 földrajzi nevet írtunk le (néhol csak a második vagy harmadik felvétel volt meg, s ez sokszor a lecsapolások utáni állapotot mutatta). Mintegy 50 víznév (ér 14: *Mély-, Hosszú-*; tó 36: *Súlymos-, Nagy-kerek-*; s mocsaras rész: *fertő* 6: *Széles-, Sásas*), s az élő és holt Tisza- és Körös-szakaszok mellett 80 olyat gyűjtöttünk össze, amely a vízhez való viszonyt, víz alá kerülés tényét rögzítette (pl. sziget 5: *Szőlős-, Búzás-*; hát 15: *Hosszú-, Pernyés-*; lapos 12: *Csipsár-, Tömlő-*; halom 35: *Ér-, Zsidó-*; hegy 5: *Virág-, Öreg-*; völgy 3: *Máté-, Tetű-*). Ez a — besorolás és névmagyarázat szempontjai szerint más-ként értékelhető — mintegy 130–140 név, az összes neveknek 42–46%-át, szinte csak-nem felét jelenti. Az említetteken kívül a *-bucka, -víz, -part, -oldal, -árok, -szirt, -fenék* nevek fordulnak még elő, s nagyszámú aránylag a *fok* név (8: *Mákos-, Vörös-, Kanyó-*) is, amely a térképen már nem szárazföldet, de ténylegesen vizet jelöl. Mint említettük, kataszteri térképeink nem egyidőből származnak, s így az arányok több helyen a lecsapolások utáni állapotot mutatják. Régebbi térképekről, határperekéből tudjuk, hogy pl. a sziget (*Szőlős-, Búzás-, Bika-, Virágos-, Egyház-, Sági-*) név korábban a mainál gyakrabban fordult elő. Több településen sikerült adatokat gyűjteni arra vonatkozóan, hogy ezeken a szigetekken a török időkben néhány család hogyan húzódott meg a török martalócok elől. Azóta ennek hitelét a régészeti terepbejárások is megerősítették.

3. Tiszazug gazdálkodása a múlt század utolsó harmadától kezdve, a vízszabályozások, majd az ezt követő földesúri parcellázások következményeként nagymértékben átalakult. A vízszabályozások megnövelték a szántóföldek területét, a korábbi ki-öntések helyén nemcsak a községmag, de a szántók is terjeszkedni kezdtek. A parcellázások pedig a tiszazugi történeti családok csődjét jelentették: a középbirtokos nemesi családok elsősorban a legelőiket bocsátották áruba, s tették a korábban számukra „használatlan” vagy kevés hasznú homoki legelőket szőlő- és gyümölcs alá való területekké, s a Tiszazugot a Duna–Tisza-közi szőlő- és gyümölcskultúra folytatásává. A szőlők elsősorban a volt legelők, kisebb mértékben a rétek területét foglalták el, de utóbb a homoki szántók helyére is kiterjeszkedtek. Érdeemes megnéznünk a művelési ágak változásának arányát az elmúlt két évszázadban:

	szántó	rét	legelő	szőlő	egyéb
1787	20%	8%	40%	0.6%	31.4%
1852	41%	15%	31%	2.0%	5.0%
1895	67%	7%	14%	3.0%	9.0%
1935	71%	4%	8%	8.0%	9.0%

Természetesen szélsőségek is vannak az átlagban. 1852-ben pl. Tiszásas határából 13% szántó, 44% legelő, ugyanekkor az uradalmi területet jelentő Szelevényben a szántó 57%, s a legelő csak 19% (ASZMT. I–II. községek adatainál; BOTKA JÁNOS, Egy tiszazugi falu, Csépa története. Szolnok, 1977.; Csépa. Tanulmányok

egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I–II. Eger–Szolnok, 1982. Szerk. BARNÁ G.). Az ismertetett adatok azonban mutatják, hogy a Tiszazug mezőgazdasági termelési szerkezete teljesen átalakult, a szántók a lecsapolásokkal (1852-ben kezdődnek a munkálatok) megnövekednek, s a rétek, legelők visszaszorulnak, majd a szántó és a rét-legelő rovására a XX. században a szőlők területe növekedik meg, kihasználva a homoki szőlő filoxéra utáni előnyét, s a táj kedvező talajtani és klimatikus adottságait. Azt is mondhatjuk, hogy az egykori legelők területét nemcsak a szántók, de jelentős mértékben a szőlők foglalták el e térségben, s egyúttal megszüntették a korábbi földrajzi neveket is, átadva helyüket a kisbirtokosok által uralt szőlőbeli parcelláknak (Tízéves; SZMNA. I. 1. Bevezető).

Mindehhez azonban tudnunk kell azt is, hogy a legelőnevek általában kiterjedt, nagy területet átfogó és nem részletező névadásra alkalmat teremtő nevek. Ugyanakkor a szőlők kis területük, építményeik, elhelyezkedésük miatt névadásra sokkal több alkalmat teremtő művelési ágnak minősíthetők. Így százalékos arányukból következtetéseket levonni nem lehet.

4. A legelőnevek értékelésekor az 1881–1911 közötti kataszteri térképek anyagán kívül felhasználtuk Pesty Frigyes (sajnos nem minden községből rendelkezésre álló) anyagát, illetve saját, főként az SZMNA.-ban is közölt gyűjtéseinket, s egyéb, a földrajzi névgyűjtés során birtokunkba került, s a Damjanich Múzeum Adattárában őrzött névanyagot (Csetényi Mihályné, Mohácsi Lászlóné, Liptai Sára, Botka János, Kulcsár Jánosné gyűjtéseit), illetve a Tiszazugi Munkaközösség különböző gyűjtéseit, publikációit (Pesty II. = PESTY FRIGYES, Külső-Szolnok. Szolnok, 1979. Közzéteszi: BOGNÁR A.).

5. Gyűjteményünkben összesen 66 állattartással kapcsolatba hozható nevet találhatunk. Ezek elő- vagy utótagjukkal közvetlenül is kifejezik az állattartás meglétét e területen. A 66 névből 52 olyan önálló nevet számolhatunk, amely önmagában is legelőnév, s 14 olyat, amely valamely legelőn belül utal egy-egy állattartó objektumra (-ház: *Gulyásház*; -hid: *Vágóhid*; dűlő: *Gyepre járó dűlő*; istálló: *Lóistálló*; temető: *Dögtemető*; út: *Marhahajtó út*; -úsztató: *Lóúsztató*).

Az 52 legelőnévből csupán 20 utal elő- vagy utótagjával arra, hogy itt legelő volt, vagy valamely állatfajta tartózkodási vagy tartáshelye volt. Leggyakoribb a *legelő* 12: *Közös*, *Köz*-, *Ártéri*-, *Réti*-, *Nyárjasi*-, *Széki*-, *Lápi*-, *Szárász*-, *Bagi*-; illetve a *gyep* 6: *Telki*-, *Cibaki*- vagy *Gyeprejárás*, *Gyepföld* megnevezés. Előfordul az -állás s az önmagában is kifejező *Lúdas* név is.

A többi legelőnév egészen más jellegű, önmagában s összetételben sem utal az állattartás helyére. Elsősorban a térszínformát jelöli: 11 *Tisza-part-ódal*, *Fertős*, *Fertő alja*, *Hajlás*, *Nagy-hát*, *Tóköz*, *Porong*, *Hosszú-hát*; ezen kívül utal a növény- és állatvilágra: *Bokros*, *Körtvélyes*, *Nyárjas*, *Bibickacagó*; magában rejtje az előző, legelő előtti művelési ágot: *Rét-lapos*, *Nyomás*, *Lápi-erdő*, *Szégyés*, *Szőlős-halom* (bár ez inkább vadszőlőt jelent, s nem termesztett növényt); utal a talaj jellegére, minőségére, állapotára: *Nagy-székes*, *Sárga-part*, *Tégla-part*; meghatározza más helyhez való fekvését: *Ugi-rét*, *Hármas* (Hármas határ), *Pókaháza*. (elpusztult középkori falu); de utalhat a tulajdonosra (*Gerzsonpuszta*), a földhasználat egykori módjára is (*Kis-földek* – parcellázás); s lehet valamelyik nagyobb határrészen belül elkülönített legelő, amelynek önálló neve nincs (*Tömlő*, *Kelen* ~ *Kelem*, *Kósa*, *Korhány*).

A kataszteri térképeken mindössze hat olyan név van, amely egy-egy állatfajta elkülönített legelőjére utal (*Göböl-, Ökör-, Borjú-, Kis-, Kis-járás*). A mai névadásban pedig mindössze három név maradt fenn ilyen: *Tehenés, Bivalyos*, illetve a *Csikós-ér*. Ez utóbbi Csépan valóban lótarthat helye volt, de valószínűbb, hogy a korábbi *Csikós-ér* nevét fordíthatták át *Csikós-sá* a mellette elterülő legelő miatt.

A legelőnevek vizsgálata egyértelműen mutatja, hogy sem a ma élő, sem a kataszteri térképeken fellelhető, sem a Pesty-féle gyűjtésből származó legelőnevek nem utalnak közvetlenül az állattartás tényére. A legelők sokkal inkább megőrizték a korábbi térszínformára, táji jellegzetességekre utaló neveket, a lecsapolás előtti természeti állapot képét, mint a tájban folytatott gazdálkodását. Ez egyben világosan jelzi, hogy a Tiszazug gazdálkodását elsősorban a víz, a víz mozgása, kiöntései határozták meg.

6. A földrajzi nevekben művelődéstörténeti emléket kereső néprajzos gyűjtő milyen következtetéseket vonhat le a fentiekből, s milyen egyéb adatokkal egészítheti még ki?

a) A tiszazugi kiterjedt állattartás emléke a földrajzi nevekben nem tükröződik. A gyéren előforduló, állatfajtákra utaló legelőnevek (*-járás* utótaggal) az uradalmi állattartás emlékei. Azokon a részekben fordulnak elő, ahol egykor nagyarányú uradalmi állattartás folyt (a mai Cserkeszölő területén), de itt sem rögződtek igazán. Nemcsak azért, mert a szőlőparcellázások idővel a neveket eltörölték, tulajdonosokhoz kötötték a földdarabokat, hanem mert maga az uradalmi állattartás sem volt sohasem jelentős, s az egyes legelőterületek nem voltak igazán állandóak. A XVIII. század végén a tiszaföldvári Steössel-uradalom számára készült instrukció sohasem valósult meg a gyakorlatban, csak elképzelés maradt, s még a legeltető állattartást sem tudta befolyásolni. Nem alakultak ki határozott, névben is rögzíthető, rögződhető járásek, állások. A tiszazugi kis földbirtokosok jobbágygazdaságra alapozódó uradalmi hathatós és tartós majorsági gazdálkodást nem alakítottak ki, s az ideig-óráig létező, egyszer-egyszer fellendülő majorsági gazdálkodás (Tiszaföldvár: Podmaniczky család a XIX., tiszakürti Steössel család a XVIII–XIX. század fordulóján, az ugi Tige család a XIX. század közepén) nem volt tartós, s főként nem alkotott neveket rövid fellendülési időszakában (SZABÓ ISTVÁN, Legeltetési társulatok a Tiszazugban. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. Szolnok, 1979/80.).

b) Erősebb volt a jobbágy-paraszti hagyomány, amely a középkorig nyúlt vissza. A víz alól kikerült foltokat, magaslatokat kaszálták, legeltették a falvak lakói egyénileg és közös pásztort fogadván. Az így használt területek nem nyerhették el az állatfajták neveit, mert azok nem tartósan birtokoltak egy-egy területet. A néprajzi gyűjtésekből kiderül, hogy itt a múlt században a soros legeltetés volt a jellemző: azaz egyik állatfajta követte a másikat aszerint, hogy mint vált vízmentessé, legeltethetővé egy-egy terület. Ha lehetett, ezeket a területeket végül kölessel, kukoricával is bevetették, nem kizárólag az állatok számára tartották fenn. Érthető, hogy a felszíni formák, a vízhez való viszony adta meg a legelő igazi nevét, s maga az állattartás nem tükröződött benne (SZABÓ LÁSZLÓ, A heverő gulya legeltetési rendje a nagyrévi Mentetlen-réten. In: Harminc éves a türkevei múzeum. Türkeve, 1981.).

c) A XX. században kialakult állandó legelők, községi legeltetési társulatok által használt, s általuk ellenőrzött területek nevei a néphagyományba nem mentek át,

a *Mentetlen-, Ártéri-, a legelő* nevet nem is mindig megkötő jelző általánosabb, mint az állatfajtaról való megnevezés.

d) Bizonyos az is, hogy a legelők számtalan olyan nevet veszítettek el a szőlő-parcellázások során, amelyek ha nem is állatfajtat, tartásmódot, de egy-egy objektumot napjainkig megőriztek volna, ha a művelési ág nem változik, s nem alakulnak át a birtokviszonyok (*kút: Gulyakút; állás: Göbolyállás*).

e) A Tiszazug egykori állattartása, vízjáráshoz igazodó gazdálkodási jellege, a nemesi középbirtok gazdálkodásának erőtlen volta, jobbágyságra alapozott menete s a csekély majorsági gazdálkodás mindenestre átüt a mai földrajzi neveken is, s meghatározza jellegüket. A földrajzi neveken elsősorban a táji sajátosság, természeti meghatározottság mutatkozik meg. S ez egyben kifejezi a kultúra, ezen belül az állattartás jellegét is: az Alföld középső részén e táj népe igazi paraszti gazdálkodást folytatott; a természeti viszonyokhoz alkalmazkodott, annak számára hasznosítható sajátosságait használta ki, s kevésbé avatkozott bele a táj életébe átalakító módon.

Az állattartás nevei mindezt plasztikusan mutatják, csakúgy mint a földrajzi nevek egyéb művelési ágakra vonatkoztatható anyaga.

SZABÓ LÁSZLÓ

Földrajzi nevek mint szimbólumok

1. Előadásomban arról kívánok szólni röviden, hogyan használt fel Ady bizonyos földrajzi neveket szimbólumként. Ez a névtudománynak, a nevek stilisztikai szerepének, valamint az Ady-filológiának igen-igen kis szeletét érinti. Választásom azért esett mégis efféle kérdéskörre, mert a névtanon belül maradvá, arra a Pais tanár úrra is akartam emlékezni, aki az irodalom felől indult el; aki szerette Adyt; és aki maga is utólrhetetlen mestere volt a stílusnak, akinél jobban talán senki nem érzékelt a stílus lehetőségeit.

2. Talán nem fölösleges mindjárt előjáróban hangsúlyozni, hogy bár Adynak nem kizárólagos stíluseleme a szimbólum; hogy másokétól, pl. francia elődeiétől is sokban elütő, szinte csak rá jellemző szimbólumrendszert alkotott; hogy nála a kép, misztikusságában is, inkább magának a költőnek s egyáltalán a vívódó embernek, továbbá múlt és jelen egyéni és társadalmi problémáinak, a kiütkeresésnek a bemutatására, érzékeltetésére szolgáló eszköz, — mégis joggal tartjuk Adyt szimbolista költőnek, sőt irodalmunk igazán szimbolista költőjének.

A továbbiakban a szimbolizmusnak olyan lényegi vonásait emelem ki, amelyek — természetesen távolabbról — lehetővé tették, hogy — pl. Adynál — földrajzi nevek is bekerüljenek a szimbólumok közé.

A szimbólum szemantikai jellegéből, a szójelentéssel való szoros összefüggéséből következően a szimbolizmusban a szavak kerülnek előtérbe, legtöbbször a szavak alkotják a szimbolista vers vázát, alapját. Mégpedig elsősorban nem a fogalmi tartalmuk, hanem asszociációs mezőjük, konnotációs erejük révén (vö. SZABÓ ZOLTÁN, *Kis magyar stílustörténet*. Bp., 1982.² 284). Találón utal erre TAMÁS ATTILA *Líra a XX. században c. tanulmányában*: „... (századunkban) a versnek a benne szereplő szavak adják az alapegységeit. Egyre inkább ezeknek közvetlen: nem a logika vagy a gramma-